

BÜRKÜT

Türk Dünyası Dergisi

BÜRKÜT

Journal of Turkish World

www.burkutdergisi.com

Değerlendirme Makalesi

Makale Geliş Tarihi: 15.11.2024

Makale Kabul Tarihi: 27.11.2024

Ayar, E. (2024). Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın yeni baskısı üzerine. *Bürküt Türk Dünyası Dergisi*, 3(2), 212-234.
<http://dx.doi.org/10.56210/burkut49>

BİLGE TONYUKUK YAZITLARI'NIN YENİ BASKISI ÜZERİNE

Yüksek Lisans Öğrencisi Edanur AYAR

Bursa Uludağ Üniversitesi eanura88@gmail.com ORCID

Öz

Eski Türk dilinin gelişim safhalarını inceleme olanağı bulduğumuz ve atalarımızın yaşayışı, kültürü ve tarihi hakkında kaynaklık eden Orhun Yazıtları'nın / Köktürk Yazıtları'nın keşfiyle bilim dünyasında özellikle Türkoloji alanında çeşitli çalışmalar yapıldı. Yazıtlar üzerinde çalışma yapan Türkologlardan biri olan Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz; Köktürk Yazıtları'nın bulunduğu bölgelere bizzat giderek yazıtların belgelenmesini gerçekleştirmiştir. Alyılmaz, Moğolistan'daki yazıtların buldukları bölgelerin korunması ve zarar görmemesi için projeler hazırlamış, bölgeden çıkarılan tarihî eserlerin sergilendiği Höşöö Tsaidam Müzesi'nin kurulmasına da katkı sağlamıştır.

Alyılmaz, Türkoloji için yeri doldurulamaz pek çok eser kaleme almıştır. *Bilge Tonyukuk Yazıtları* adlı eseri de bizzat kendi yaptığı epigrafik belgelenmeleri, incelemeleri, okuma ve anlamlandırmaları içermektedir.

İlk baskısı 2021 yılında Türk Dil Kurumu tarafından yapılan eserin Türk diline, tarihine, kültürüne verdiği katkıdan dolayı 2024 yılında yeni baskısı yapılmıştır. Bu çalışmayla okurun; *Bilge Tonyukuk Yazıtları*'nın ortaya çıkış süreci, yazıtları incelerken izlenen yol ve kitabın genel hatları hakkında ön bilgi edinmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Sözcükler: Kitap tanıtımı, Türkoloji, yazıtlar, Bilge Tonyukuk, Bilge Tonyukuk Yazıtları.

ON THE NEW EDITION OF THE BİLGE TONYUKUK INSCRIPTIONS

Abstract

With the discovery of the Orkhon Inscriptions / Kopturk Inscriptions, where we have the opportunity to examine the stages of development of the ancient Turkish language and which provide a source about the life, culture and history of our ancestors, various studies were carried out in the scientific world, especially in the field of Turkology. Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz, one of the Turkologists working on the inscriptions, personally visited the regions where the Köktürk Inscriptions were found and documented the inscriptions. Alyılmaz prepared projects for the protection and preservation of the inscriptions in Mongolia, and contributed to the establishment of the Höşöö Tsaidam Museum, where historical artifacts excavated from the region are exhibited.

Alyılmaz has written many irreplaceable works for Turkology. His work *Bilge Tonyukuk Inscriptions* includes epigraphic documentation, analysis, reading and interpretation that he personally made.

The first edition of the work was published by the Turkish Language Association in 2021, and a new edition was published in 2024 due to its contribution to Turkish language, history and culture. With this study, the reader; It is aimed to obtain preliminary information about the emergence process of *Bilge Tonyukuk Inscriptions*, the way followed while analyzing the inscriptions and the general outlines of the book.

Keywords: Book introduction, Turkology, inscriptions, Bilge Tonyukuk, Bilge Tonyukuk Inscriptions.

Ø. Giriş

Yazıtlar tarihin her döneminde insanların ve milletlerin hem kendilerini / kendilerine ait olanları hem de başkalarını / başkalarına ait olanları tanımlarının en önemli aracı olmuştur (Alyılmaz, 2011, s. 25). Çünkü bir topluluk kendine has bir kimlik inşa etmek için kendi tarihine, diline yönelir. Kimliğin inşasına kaynaklık eden pek çok dil hazinesi vardır: destanlar, efsaneler, inançlar, mitoloji... Başlangıçta topluluklar arasında sözlü olarak yayılsalar da bu kaynakların günümüze kadar gelmesinde yazı etkili olmuştur. Yazılı eserlere sahip boy ve topluluklar diğerlerine nispeten daha çok gelişmişlerdir. Çünkü yazı, kültür ve medeniyetin, iletişimin, sanatın merkezinde yer almaktadır.

Türk boy ve toplulukları da yazıyı / grafik dili en erken kullananlar arasında yer almaktadırlar. Nitekim Asya'dan Avrupa'nın içlerine kadar uzanan engin coğrafyada karşılaşılan Türk yaşayış ve inanışının ürünü olan petroglifler (kaya üstü tasvirler), damgalar ve yazıtlar da bunu açıkça kanıtlar niteliktedir (Alyılmaz, 2018, s. 1430).

Türk dilinin ve edebiyatının en eski, en köklü ve ciddi tanıkları, belgeleri olan yazıtların büyük bölümü, Moğolistan, Tuva, Hakasya, Doğu Türkistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan...sınırları içinde bulunmaktadır (Alyılmaz, 2003, s. 3). Moğolistan Cumhuriyeti sınırları içinde kalan bölgede Köktürk Kağanlığı'na ait Orhun Yazıtları¹ / Köktürk Yazıtları bulunmaktadır. Köktürk Devleti hakkında edindiğimiz bilgilerin birinci elden kaynağını teşkil eden yazıtların bir kısmı halka ait, diğer bir kısmı Türk Kağan ve kumandanlarına ait yazıtlar kategorisinde yer almaktadır.

Kağanlara, kumandanlara ve beylere ait dikili taşlara özenle işlenmiş yazıtlar daha ziyade "Resmî tarihî belge" olma özelliğine de sahiptir (Alyılmaz, 2015, s. 176).

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın dikildiği bölge, Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarından yaklaşık 360 km uzakta; Bain Tsokto (Bain Çokto) mevkisindedir (Alyılmaz, 2021a, s. 121). Bu mesafeye rağmen Köl Tigin, Bilge Kağan ve vezir Bilge Tonyukuk'un aynı dönemde yaşamış olmaları, devlet yönetiminde birlikte hareket etmeleri, yazıtların içerdiği konuların birbirine paralel olması sebebiyle bir arada anılmaktadır (Alyılmaz, 2002, s. 760).

Bilge Tonyukuk, yaşamı boyunca kazandığı zaferleri, yaptığı seferleri, edinmiş olduğu tecrübelerini, bizzat kendi adına diktirdiği 62 satırdan oluşan 2 yazıtta kazdırmıştır. Bu yazıtlar, hem Türk milletinin geçmişine ışık tutmakta hem de gelecek kuşaklara önemli mesajlar iletmekte ve Türk gençliği için değerli bir miras konumundadır.

¹ Orhun yazıtları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Alyılmaz, 2002, s. 754-764).

Bilge Tonyukuk, yaşadığı döneme damga vurmuş şahsiyetlerden biridir. Köktürk Devleti'nin 50 yıllık Çin esaretinden kurtulmasını sağlayan isimlerden biri olmuştur. O; Bilge Tonyukuk, namıdiğer Boyla Baga Tarkan'dır.

Tonyukuk'un Türk Kağanlığı Dönemi'nde yaptığı işler ve elde ettiği başarılar sayesinde "Türklük bilinci"nin oluşmasına ve ortak "Türk kimliği"nin korunmasına, ciddi anlamda katkı sağlamıştır (Alyılmaz, 2024, s. 64). Böylelikle, Türkler arasındaki birlik, beraberlik ve ortak kültürü pekiştiren bir anlayışın gelişmesine yol açmaktadır.

Çin'de doğup büyüyen ve Çinlileri yakından tanıyan Tonyukuk, geliştirdiği stratejilerle Türk tarihinin seyrini değiştiren bir kumandan olarak öne çıkmıştır. II. Köktürk Devleti'nin kuruluşunda, İlderis Kağan ile büyük bir rol üstlenmiştir. Kutluk İlderis Kağan'a, Kapgan Kağan'a ve Bilge Kağan'a vezirlik, kumandanlık ve danışmanlık yapmıştır. Kağana her zaman çok yakın, çok iyi bir gözlemci ve istihbaratçıdır. Diğer boylardan ve topluluklardan, Çin'den daima haberdardır. Dış tehditlere karşı daima tetikte, her an mücadeleye hazır ve tedbirlidir.

Çin, sürekli Türk boylarını birbirine düşürmeye çalışır; doğudaki Köktürlere karşı Kırgızlarla ve Türgişlerle ittifak yapar (Ercilasun, 2018, s. 97). Ancak başarılı olamaz çünkü Tonyukuk, casusları sayesinde durumdan haberdar olur. Tonyukuk, yazıtlarda Çin'in bu girişimlerini, Köktürklerin diğer Türk boylarıyla yaptıkları mücadelelere de yer vermiştir.

Clauson², Vasilyev³ gibi âlimler Köktürk Devleti'nin ikinci dönemine ait büyük kağanlık yazıtlarının; Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtları'nın Yollug Tigin tarafından, Tonyukuk Yazıtları'nın ise bizzat Tonyukuk tarafından taslaklarının hazırlandıktan sonra taş yazıcılarca anıt yazıtlara hakkedildiğini / yazıldığını belirtirler (Barutcu Özönder, 2002, s. 487).

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın her ikisi de dikilişlerinin / yazılışlarının üzerinden bin yılı aşkın bir süre geçtiği, açık alanda buldukları ve bugüne kadar ciddi ve bilinçli bir şekilde koruma altına alınmadıkları için aşırı derecede yıpranmış ve orijinal görünümünü kaybetmişlerdir (Alyılmaz, 2005, s. 188). Neyse ki Cengiz Alyılmaz gibi değerli bilim insanlarının yaptığı titiz belgelenmeler ve çalışmalar sonucunda yazıtların birebir kopyalarına ulaşılması sağlanmıştır. Ayrıca Moğolistan'da, yazıtların orijinallerini korumak amacıyla da çalışmalar yürütülmüştür:

Köl Tigin, Bilge Kağan ve Bilge Tonyukuk Yazıtları'nı ve yazıtların buldukları bölgelerde diğer taşınabilir durumdaki eski Türk kültür ve uygarlığına ait eserleri korumak amacıyla TİKA tarafından 1998 yılında biri Höşöö Tsaıdam Bölgesi'nde (1378 m, 48T 0337319, UTM 5269389) diğeri ise, Baın Tsokto Bölgesi'nde (1528 m 48T 0685770, UTM 5285348) iki DMK (depo-müze-kazıevi) binası yaptırılmış; bunlardan Höşöö Tsaıdam Bölgesi'ndekine 2008 yılında eklemeler yapılarak müzeye dönüştürülmüştür (Alyılmaz, 2010, s. 15-16).

Mahmut Doğru (2021)'nin *Bilge Tonyukuk Yazıtları*'nın ilk baskısı için kaleme aldığı tanıtım yazısında çalışmanın bilim dünyasındaki yeri ve değerine dikkat çekmektedir: "*Bilge Tonyukuk Yazıtları* adlı eserin 'dünya bilim tarihine' kazandırmış olması Türk bilim dünyası açısından büyük başarıdır ve övünç vesilesidir. Eserin yazılmasının en az yazıtların kahramanı

² Türkçe ile Altay dillerinin akrabalığı teorisine karşı çıkan teziyle; Türkoloji ve eski Türk dili tarihi üzerine yaptığı çalışmalarla tanınır. bk. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/clauson-sir-gerard>).

³ Rusya Bilimler Akademisi Üyesi Dmitri Dmitriyevič Vasilyev; Türkoloji alanında yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. (Alyılmaz, 2021, s. 1-28).

olan Bilge Tonyukuk'un bu yazıtları oluşturup onları istifade için diktirmesi kadar önemli olduğuna inanıyorum" (s. 96).

Uçar (2021), Cengiz Alyılmaz'ın yıllar içinde yaptığı saha araştırmalarının bir neticesi olarak *Bilge Tonyukuk Yazıtları* isimli eser gün yüzüne çıktığını vurgulayarak bir tanıtım yazısı⁴ kaleme almıştır (s. 221).

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın yazarı, gazeteci ve yazar Öztürk Akkök'ün ifadesiyle, "Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz ömrünü Türk dili çalışmalarına adanmış, bulduğu her vakitte mezar taşlarına koşan Türkoloji dünyasının kıymetini yeterince bilmediği bir bilim insanıdır". Akkök (2017), Cengiz Alyılmaz'ı ve çalışmalarını anlatan bir tanıtım yazısı da kaleme almıştır:

Kendisini işine, bilim dünyasına, Türk'ün coğrafyasına, Türk'ün tarihine ve kültürüne adayan...

Gidilmedik yerlere giden, girilmedik kovuk, tırmanmadık kaya, uğranmadık mağara bırakmayan, Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi⁵ Profesör Doktor Cengiz Alyılmaz'ı tanımanızı çok isterim.

O, standartların ötesinde bir bilim insanı, ya da kendisini tanıyanların ifadesiyle Türk Dünyası'nın Evliya Çelebi'si!

Daha çok Orta Asya'da yaptığı kazı ve bilimsel çalışmaları ile bilinen ve tanınan

Cengiz Hoca'yı anlatmak, takdim etmek gerçekten zor bir iş.

...

Alanında "büyük bir derya" olarak gördüğüm Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz, aslında en az peşinde koştuğu kültürel değerler kadar ve hatta onlardan çok daha değerli, paha biçilemez bir varlığı bu ülkenin.

Milattan önce Milattan sonra, bilmem hangi binli yıllardan kalma taşları, kayaları, bulabilirsiniz.

Ama eğer elinizin altında bir Cengiz Alyılmaz'ımız yoksa bilin ki o değerli buluntuların bir çakıl taşından farkı olmaz!

Anlayacağınız, sit alanı misali korunması ve kollanması gereken bir önemli hazine o. (s. 1-2).

Alyılmaz, 2012 yılında Türk Dil Kurumunun Yazıt Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu'nu; Türkiye'de yazıt bilimi alanındaki eksiklikleri gidermek, Türklerin yazı dili tarihine ve epigrafik eserlere ait bilgi, bulgu ve belgeleri araştırıp ortaya çıkararak yayımlamak ve söz konusu eserleri korumak amacıyla kurmuştur (Alyılmaz, 2023, s. 45). Yazar, 05.11.2022 tarihine kadar kolun başkanlığını yapmıştır. Görev yaptığı süre boyunca yazıtlarla ilgili yürüttüğü çalışmalarla alanın aranılan bilim insanlarından biri olmuştur.

Alyılmaz (2016b)'a göre, yazıt bilimiyle ilgili çalışmaların temelini yazıtların bulunduğu bölgelerde / alanlarda gerçekleştirilen araştırma ve incelemeler ve bunların sonucunda ortaya konulan özgün eserler oluşturmaktadır (s. 123).

⁴ Detaylı bilgi için ayrıca bk. (Uçar, 2022, s. 221-242).

⁵ Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz 2018 yılı itibarıyla Bursa Uludağ Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde Eski Türk Dili Ana Bilim Dalı'nda görevini sürdürmektedir.

Alyılmaz, yazıtların incelenmesi üzerine ne tür projeler yürütülmeli, bir yazıt bilimci nasıl çalışmalı, yazıt okuma ve inceleme yöntemleri nelerdir? Gibi soruları cevaplayan eserler yazarak epigrafi alanında öncü bir bilim insanı hâline gelmiştir. O, epigrafi alanında yıllar süren çalışmalarının birikimiyle *Bilge Tonyukuk Yazıtları* gibi bir eser kaleme almış, Bilge Tonyukuk Yazıtları özelinde diğer tüm yazıtların nasıl incelenmesi gerektiğini göstermiştir.

Bilge Tonyukuk Yazıtları üzerinde çalışırken Alyılmaz ve ekibinin bölgede yaptığı detaylı inceleme ve araştırmalar sonucunda; yazıtların ayrıntılı ölçüleri alınmış, yazıtlardaki eksik, hasarlı, kırık, parçalanmış veya boyanmış kısımları tespit edilmiş, yazıtların kendine özgü paleografik ve epigrafik özellikleri göz önünde bulundurularak esere taşınmıştır. Alyılmaz (2021a) bu süreci şöyle ifade etmektedir:

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın epigrafik belgeleri en son olarak Cengiz Alyılmaz tarafından; yazıtın fotogrametrik ölçümleri ve belgeleri ise Cengiz Alyılmaz, Murat Yakar ve Osman Mert tarafından gerçekleştirilmiştir. Söz konusu belgelerden elde edilen bilgiler daha sonra *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür ve Eğitim Dergisi* Sanat Danışmanı Levent Alyap tarafından teknolojik ortamda değerlendirilerek Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın paleografik ve kaligrafik özelliklerini yansıtan ve Tonyukuk adı verilen bir font yapılmış; çalışmada da anılan font kullanılmıştır. (s. 265)

Yazıtlarla ilgili yapılacak çalışmalara kılavuzluk edecek kapsamlı bir kaynak teşkil eden eser; yazıt biliminde, yazıtların okunma ve incelenmesinde, Alyılmaz'ın çalışması, Bilge Tonyukuk ve Bilge Tonyukuk Yazıtları üzerine yapılacak her çalışmada adı anılması gereken başvuru eseridir. Bozkurt (2022) da *Bilge Tonyukuk Yazıtları* adlı eserin sadece alanla ilgilenen Türkologların değil, Türk toplum yapısını tanımak ve anlamak isteyen her Türk aydınının okuması gereken bir eser olduğunu ifade etmektedir (s. 4).

Foto 1: TDK'nin sosyal medya hesabından *Bilge Tonyukuk Yazıtları*'nın yeni baskısının görüntüsü
(Kaynak: <https://www.facebook.com/photo.php?fbid=946721674150888&set=pb.100064391931280.-2207520000&type=3>).

Yazar, kitabında kendi arşivinden, farklı arşiv ve kaynaklardan çok sayıda görsele, fotoğrafa, illüstrasyona ve sembole yer vermiştir. Bu görsellerin son derece ilham verici ve ufuk açıcı olması, özenle seçildiklerini göstermektedir. Ayrıca yazar, dört farklı ödül aldığı, prestij eseri olarak yayımlanan kitabından kendisiyle yapılan görüşmelerde “*Ustalık eserim.*” ifadesiyle bahsetmektedir.

Çalışmada Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz ve “ustalık eseri” *Bilge Tonyukuk Yazıtları* hakkında okuyucuyu bilgilendirmek amaçlanmaktadır.

1. Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz’ın Öz Geçmişi⁶

Bilim insanlarının ifadesiyle “*Türk Dünyası’nın Evliya Çelebisi*”, kendi tabiriyle “*Mezarlıkların terbiye ettiği adam*” Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz, 12 Ağustos 1964 tarihinde (resmî olarak 11.04.1966’da) Kars’ta dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Kars’ta ve Aydın’da tamamladı.

1982 yılında girdiği Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümünden 1986 yılında *Eski Türkçenin Lügati* adlı bitirme tezini hazırlayarak mezun oldu.

1987 yılında Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi bölümü Türk Ana Bilim Dalı’nda açılan “Araştırma Görevlisi” sınavını kazandı.

1988 yılında *Latîfi Tezkiresinin Sentaks Yönünden İncelenmesi* adlı tezi ile yüksek lisans öğrenimini tamamlayıp “Türk Dili Uzmanı”, 1994 yılında “Türk Dili Doktoru” oldu.

Foto 2: C. Alyılmaz’ın *Eski Türkçenin Lügati* adlı bitirme tezinin kapak görüntüsü
(Kaynak: C. Alyılmaz arşivi).

Alyılmaz, Orhun Yazıtları ile ilgili araştırma ve incelemeler yapmak üzere 1989 yılında Sovyetler Birliği’ne gitti. Alyılmaz’ın Sovyetler Birliği dağıldıktan sonra eski Türk anıtları ve yazıtları ile ilgili araştırma ve inceleme seyahatleri daha da arttı.

1994-1996 yılları arasında (Kara Kuvvetleri Komutanlığı Piyade Okulu ve Kara Kuvvetleri Komutanlığı Lisan Okulu’nda) vatani görevini yaptı. Vatani görevi sırasında bir yandan kardeş, dost ve müttefik ülke subaylarına Türkçe dersleri verirken, diğer yandan bazı Türk lehçelerinin askerî terminoloji sözlüklerini hazırladı ve Türkçe’nin yabancılara öğretimiyle ilgili “Proje Subaylığı” görevini üstlendi.

⁶ Çalışmada Cengiz Alyılmaz’ın Doç. Dr. İsmail Çoban tarafından hazırlanan öz geçmişinin kısaltılmış ve (Cengiz Alyılmaz tarafından) güncellenmiş hâli kullanılmıştır. Cengiz Alyılmaz’ın ayrıntılı öz geçmişi için bk. (Çoban, 2016, s. 683-691).

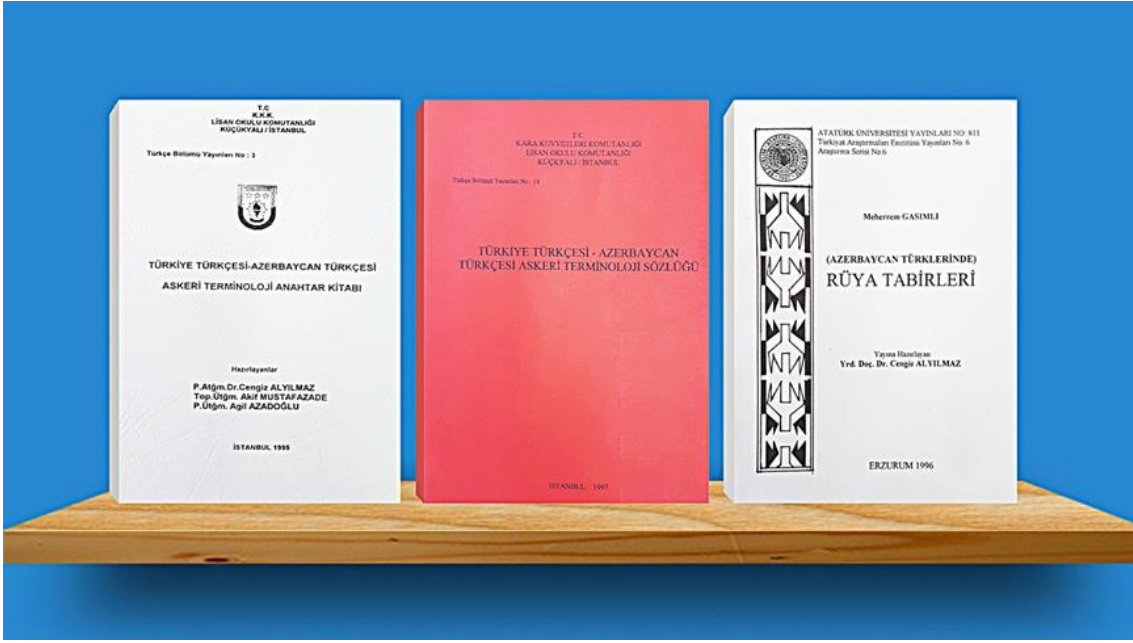

Foto 3: C. Alyılmaz'ın hazırladığı Askerî Terminoloji Anahtar Kitabı, Askerî Terminoloji Sözlüğü ve Rüya Tabirleri kitaplarının kapak görüntüleri (Tasarım: Onur Er; Kaynak: C Alyılmaz arşivi).

1997 yılında, Moğolistan'daki Türk yazıtlarını kurtarmak ve Ötüken Türk kültür ve medeniyetini ortaya çıkarmak amacıyla başlatılan ve Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı (TİKA) tarafından yürütülen Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi'nde "Epigrafya Grup Başkanı" ve "Üst Kurul Üyesi" olarak görev aldı.

1997-2002 yılları arasında Moğolistan'da, Türk anıt ve yazıtlarıyla ilgili araştırma ve incelemeler yapıp eski Türk yazıtlarının epigrafik belgelemelerini gerçekleştirdi. Moğolistan'daki çalışmaları sırasında meslektaş ve ekip arkadaşı Prof. Dr. Tsend BATTULGA ile birlikte Moğolistan Millî Üniversitesi bünyesinde Türkoloji Merkezinin açılması için proje hazırladı ve bu merkezin açılmasına vesile oldu.

Cengiz Alyılmaz, Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi'nde görev yaptığı yıllarda TİKA'nın Türk dünyasıyla ilgili önemli projelerinin gerçekleşmesinde etkin rol oynadı.

Alyılmaz, 2002-2004 yıllarında "Gürcistan'daki Türklerin Dünü Bugünü" adlı uluslararası projenin başkanlığını yaptı; 2004-2005 öğretim yılında Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesinde misafir öğretim üyesi olarak çalıştı. Kırgızistan'da bulunduğu sırada "Orta Asya'daki Kültür ve Uygarlıkların Araştırılması" adlı bir proje hazırladı.

Alyılmaz, 2007-2010 yılları arasında "Türk Kültüründe Yazı Kavramının Gelişimi" ve "Güney Türkistan, Kafkaslar ve Avrupa'daki Türk Yazıtları" adlı uluslararası bilimsel araştırma projelerinin başkanlığını yaptı.

*Foto 4: C. Alyılmaz 'ın Bilge Tonyukuk Yazıtları 'nı belgelerken çekilmiş bir görüntüsü
(Kaynak: C. Alyılmaz arşivi).*

Alyılmaz, 2010 yılında merkezi Gürcistan'da bulunan Valeh Hacılar Uluslararası Bilimsel ve Kültürel Araştırmaları Vakfının Başkanlığı'na getirildi.

Cengiz Alyılmaz, 2006 yılında doçent; 2012 yılında "profesör" oldu.

Alyılmaz, Atatürk Üniversitesi ve Pekin Üniversitesi arasında 2009 yılında Çin Halk Cumhuriyeti, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve Rusya Federasyonu'ndaki "Yazıtlarla İlgili Epigrafik ve Fotogrametrik Araştırmalar" adlı uluslararası projenin eş başkanlığı görevine getirildi.

Alyılmaz, 2012 yılında *Uluslararası TEKE (Türkçe Edebiyat Kültür ve Eğitim) Dergisi*'ni sonraki yıllarda ise *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*'ni, *BÜRKÜT Türk Dünyası Dergisi*'ni ve *BEZGEK Yabancılara Türkçe Öğretimi Dergisi*'ni *TEKE Akademi* mensubu arkadaşlarıyla birlikte bilim dünyasının istifadesine sundu.

Cengiz Alyılmaz, 2013 yılında Türk Dil Kurumu Bilim Kurulu Üyesi olarak seçildi. Türk Dil Kurumunda Yazıt Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu'nun ve Türkçenin Öğretimi Bilim ve Uygulama Kolu'nun kurulmasına öncülük etti; tüzüğünü ve çalışma prensiplerini hazırladığı Yazıt Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu Başkanlığına getirildi.

Alyılmaz, 2013 yılında Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü tarafından Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Müdürü olarak atandı.

Alyılmaz, 2018 yılının Şubat ayında, uzun yıllar başarılı bir şekilde görev yaptığı Atatürk Üniversitesi'nden ayrılıp Bursa Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümüne geçiş yaptı.

*Foto 5: C. Alyılmaz'ın Bilge Tonyukuk Yazıtları'nı belgelerken görüntüsü
(Foto: M. YAKAR; Alyılmaz, 2021a, s. 288).*

Alyılmaz, 2018 yılının Temmuz ayında, Bursa Uludağ Üniversitesi Türk Devletleri ve Akraba Toplulukları Merkezi Müdürü olarak atandı. Türk Devletleri ve Akraba Toplulukları Merkezi'nin bugünkü fiziki yapısının ve işleyişinin oluşumuna ciddi anlamda katkı sağladı; bu görevini 1 yıl sürdürüp 2019 yılında kendi isteğiyle ayrıldı.

Cengiz Alyılmaz, yaklaşık 10 yıl başarılı bir şekilde görev yaptığı Türk Dili Kurumundaki bütün görevlerinden de 2022 yılında ayrılmak zorunda kaldı.

Alyılmaz, 35 yılı aşkın bir süreden beri Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Rusya Federasyonu (Tuva, Hakasya, Dağlık Altay), Moğolistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Japonya, Hindistan, İran, Arabistan, Kosova, Makedonya... bölgelerde Türkoloji ve Türk dünyası ile ilgili bilimsel çalışmalarını özveri ile sürdürmektedir.

Cengiz Alyılmaz'ın söz konusu bilimsel araştırma ve incelemeler sonucunda hazırlamış olduğu 40 kitabı, yurt içi ve yurt dışında yayımlanmış 150 makalesi, Türk lehçe ve şivelerinden 7 çevirisi, yurt içi ve yurt dışında katıldığı sempozyum, kongre, panel ve konferanslarda sunduğu 110 bildirisi ile 90 radyo ve televizyon konuşması bulunmaktadır.

Alyılmaz, Türklük bilimi, Türk dünyası ve yazıt bilimi ile ilgili ciddi bir arşivin ve kütüphanenin sahibidir.

Alyılmaz'ın çekmiş olduğu pek çok fotoğrafa yurt içinde ve yurt dışında yayımlanan albümlerde, kataloglarda ve dergilerde yer verildi.

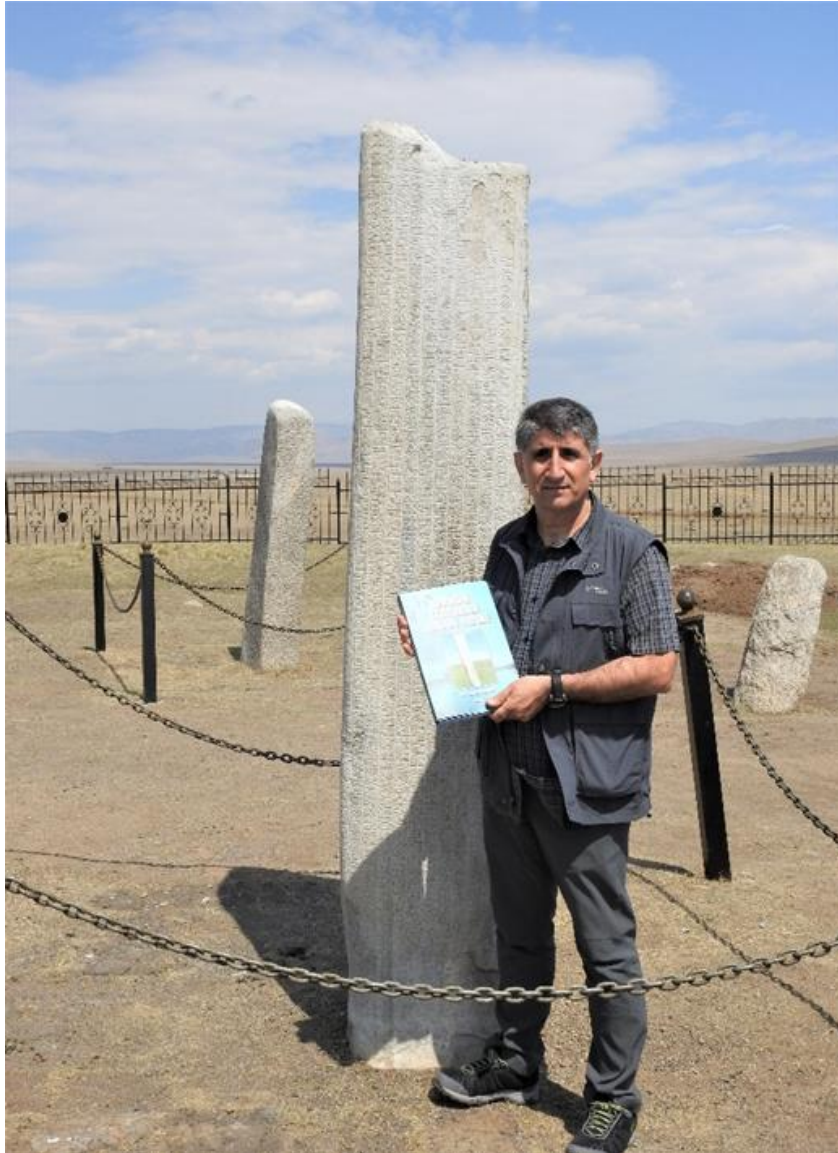

Foto 6: C. Alyılmaz Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın önünde, Orhun Yazıtları'nın Bugünkü Durumu adlı eseriyle görüntüsü (Kaynak: C. Alyılmaz arşivi).

Alyılmaz, hem yürütmekte olduğu ulusal ve uluslararası nitelikli projeler hem de hazırladığı kitaplar, makaleler ve bildirimler sayesinde Türk dilinin, Türk edebiyatının Türk tarihinin, Türk kültür ve medeniyetinin eskiliğinin, gelişmişliğinin ve zenginliğinin ortaya çıkarılmasına önemli katkılarda bulundu; çalışmalarının nişanesi olarak yurt içinde ve yurt dışında 25 önemli ödüle layık görüldü.

Meslektaşı Prof. Dr. Semra Alyılmaz ile evli olan bir çocuk babası Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz, tarihî ve çağdaş bazı Türk lehçe ve şiveleriyle birlikte Fransızca bilmektedir.

2. Bilge Tonyukuk Yazıtları Adlı Eserin Yeni Baskısı Üzerine

Bilge Tonyukuk Yazıtları adlı eser, Türk yaşayışının ve inancının sembolü olarak Türk tarihi içinde eşsiz bir yere sahip olan Tonyukuk Yazıtları'nı geniş bir perspektifle ele almaktadır. Kitapta, Türklerin en eski yazıtlarından vezir Bilge Tonyukuk'un kim olduğuna, anıt mezar komplekslerinden yazıtlarda kullanılan alfabe ve epigrafik belgelemelere, Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın içerikleri ve Türkiye Türkçesine aktarımlarına kadar çeşitli yönlerden bilgi vermektedir. Cengiz Alyılmaz (2021), çalışmanın genel görüntüsüne dair şu bilgileri kaydetmektedir:

Çalışmanın temeli her şeyden önce alanda (bu satırların yazarının yazıtların bulunduğu bölgede) uzun yıllar boyunca sabır ve özveriyle yaptığı epigrafik belgelemelere ve bu belgelemeler sonucunda elde edilen bilgilere ve bulgulara dayanmaktadır. Çalışma hazırlanırken konuyla ilgili olarak geçmişten günümüze kadar yurt içinde ve yurt dışında yayımlanmış kaynaklara ulaşmaya çalışılmış; ulaşılan ve önemli bir kısmına Bibliyografya'da yer verilen kaynaklardan da yararlanılarak Bilge Tonyukuk ve Bilge Tonyukuk Yazıtları hakkında en derli toplu bilgiler, ilgililerin istifadesine sunulmuştur. Yazıtların özgün metinleri yazıtlardaki karakterlerin paleografik ve kaligrafik özellikleri göz önünde bulundurularak hazırlanmış fontlarla yazılmış; özgün metinlerin yazımında kullanılan her karakterin bugünkü durumu farklı renklerle gösterilmiş; metinlerin epigrafik belgelemeleri, çeviri yazıları ve Türkiye Türkçesine aktarımları da aynı sayfada satır satır dikkatlere sunulmuştur. Bir fotoğraf / bir görsel belge bazen yüzlerce sayfaya sığacak bilgiyi içinde barındırır. Bu sebeple de çalışmada verilen bilgiler, mümkün olduğunca yazıtlara ait görüntülerle ve ilgili görsellerle de desteklenmiştir. (s. 5-6)

Foto 7: *Bilge Tonyukuk Yazıtları* kitabının Levent Alyap tarafından tasarlanan ön ve arka kapağının görüntüsü.

Kitabın “İçindekiler” bölümüne bakıldığında “Ön Söz”, “Kısaltmalar Dizini” ve “Giriş” bölümü dışında 7 ana bölümden meydana gelmektedir. Bu bölümlerin adlandırmalarına bakarak kitabın genel hatları hakkında fikir sahibi olunabilir:

Ø. *Giriş: Eski Türk Yazıtlarıyla İlgili Yapılan Çalışmalar Üzerine*

1. *Bilge Tonyukuk*

2. *Bilge Tonyukuk Yazıtları ve Anıt Mezar Kompleksi*

3. *Bilge Tonyukuk Yazıtları'nda Kullanılan Alfabe ve Yazıtların Epigrafiik Belgelemelerinde, Çeviri Yazılarının Hazırlanmasında ve Türkiye Türkçesine Aktarımlarında Uygulanan Yöntemler*

4. *Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın İçerikleri, Epigrafiik Belgelemeleri, Yazı Çevirimleri ve Türkiye Türkçesine Aktarımları*

5. *Sözlük ve Dizin*

6. *Özel Adlar Dizini*

7. *Bibliyografya*

3. **Kitabın Bölümleri Hakkında**

Eser, “Eski Türk Yazıtlarıyla İlgili Yapılan Çalışmalar Üzerine” adlı giriş bölümüyle başlamakta ve sözü edilen bölümde, eski Türk yazıtlarının buldukları yerlere göre tasnifi verilmektedir. Bu yazıtlar, farklı coğrafyalarda bulunsalar da Köktürk alfabesiyle yazılmış olmaları ve eski Türklerin ortak kültürünü, yaşayış ve inanışını yansıtmaları onları ortak bir paydaya bağlanmaktadır. Yazıtların bulunuşu, etkin kullanılmadığı için unutulmakta olan Köktürk alfabesine dikkatleri çekmiştir. Sonraki satırlarda yazıtların bulunuşları ve yayımlanmaları hakkında bazı bilgiler aktarılmaktadır:

Bilge Tonyukuk'tan ve onun Türk Kağanlığı Dönemi'ndeki faaliyetlerinden ilk bahseden kişi Joseph Deguignes'tir. Söz konusu eserinde eski Çin kaynaklarından hareketle verdiği bilgiler yayımlandıkları yıl (1756) dikkate alındığında yeni ve çok önemlidir. Yazıtların bilim adamları tarafından keşfedilmesi ve bilim dünyasına duyurulması, 1897 yılında Dmitri Aleksandroviç Klements ve eşi Elizaveta Nikolaevna Zvereva-Klements'le; yazıtların metinlerinin yayımlanması ve bir başka dile çevrilmesi, Wilhelm Radloff tarafından gerçekleştirilmiştir. Radloff yayımladığı eserinde, Friedrich Hirth tarafından hazırlanan Bilge Tonyukuk Yazıtları'yla ilgili 150 sayfalık kapsamlı bir makaleye yer vermiştir. W. Radloff ve F. Hirth'in çalışmalarından bugüne kadar uzanan süreçte Türkiye dışında yaşayan pek çok bilim adamı, eski Türk boy ve topluluklarıyla, eski Türk yazıtlarıyla ve bu bağlamda Bilge Tonyukuk Yazıtları'yla ilgili birbirinden değerli araştırmaya ve incelemeye (kitaba, makaleye, bildiriye, rapora) imza atmışlardır. (s. 9-13)

Türkiye'de Köktürk Yazıtları hakkında yapılan ilk çalışmalar ilerleyen sayfalarda okuyucuya sunulmaktadır:

Osmanlı Dönemi'nde Anadolu sahasında eski Türk yazısı, eski Türk yazıtları ve Orhun Yazıtları hakkında ilk bilgiler, *İkdam* gazetesinin 200. sayısında 5 Şubat 1310 / 17 Şubat 1895 Pazar günü yayımlanan “Hutüt-ı Kadime-i Türkiyye” başlıklı yazıda yer alır. Necip Asım Yazıksız, 1897 yılında “*En Eski Türk Yazısı*” adlı eserini yayımlar. Sonrasında Ziya Gökalp, Sadri Maksudî Arsal, Fuat Köprülü tarafından yazıtlarla ve eski Türk boylarıyla ilgili bazı makaleler yayımlanmıştır. (s. 18)

Özellikle eserde, Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Tasvîr-i Efkâr* gazetesinde tefrika edilen *Gönül Hanım* romanına; Orhun Yazıtları ve epigrafik belgeleme yöntemleri, estampaj teknikleri⁷ hakkında bilimsel gerçeklere dayanan bilgiler vermesi bakımından dikkat çekilmiştir. Ayrıca Hüseyin Nihal Atsız'ın kaleme aldığı *Bozkurtların Ölümü* ve *Bozkurtlar Diriliyor* romanları, Köktürk Devleti ile ilgili tarihî gerçeklere dayanılarak oluşturulmuş edebî yönü son derece kuvvetli romanlardır.

Atsız'ın romanları yayımlandığı ilk günden beri her yaşta okuyucuya hitap etmiş, eski Türk tarihine ve yazıtlara olan ilgiyi arttırmıştır. Atsız'ın *Bozkurtlar Diriliyor* adlı romanında Bilge Tonyukuk'a yer vermesi açısından da ayrı bir önem taşımaktadır.

Geçmişten günümüze kadar Köktürk Yazıtları hakkında araştırma ve incelemede bulunan, yazıtların değerine dikkat çeken yerli ve yabancı çok sayıda bilim insanı bulunmaktadır. Bu bilim insanlarının yazdıkları eserler doğrultusunda yeni eserler vücuda getirilebilmektedir. Dolayısıyla geçmişte yapılmış hiçbir çalışma ya da ileride yapılacak hiçbir çalışma yok sayılmamalıdır. Söz konusu eser, yazarın bu konu üzerindeki hassasiyetini gözler önüne sermektedir.

Yazıtların varlığından ilk bahseden, yazıtlarla ilgili ilk incelemeyi yapan, ilk makaleyi, ilk gramer çalışmasını, ilk çevirileri ve yazılmış müstakil eserleri tarihleriyle birlikte okuyucuya sunmaktadır.

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın yazıldığı tarihe kadar yapılmış tüm çalışmalara yer verilmiştir. Bu alanda çalışmakta olan veya daha önce çalışmış araştırmacıların bilgilerine yer verilmiş, çeşitli görsellerde de yararlanılmıştır. Türkiye'de yazıtlar hakkında çalışmış ve çalışmakta olan bilim insanlarının adları aşağıda dikkatlere sunulmaktadır:

N. A. Yazıksız, A. H. Müftüoğlu, Ş. Sami, H. N. Atsız, A. Z. Kozanoğlu, H. N. Orkun, T. Tekin, A. K. Meram, K. Erimer, M. Ergin, N. Diyarbakırlı, E. Gemalmaz, A. B. Ercilasun, C. Alyılmaz, O. F. Sertkaya, L. S. Uzun, D. Aksan, Ts. Battulga, O. Mert, H. Şirin, E. Aydın, R. Alimov, İ. Çoban, F. Yıldırım, M. D. Erdem, Ü. Ö. Demirci, A. Akar, L. Alyap, C. Alptekin, S. M. Arsal, T. Baykara, T. D. Baykuzu, G. Çandarlıoğlu, A. Çay, S. Divitçioğlu, A. Donuk, İ. Durmuş, E. Ekrem, N. H. Ekrem, H. İ. Erkoç, E. Esin, C. Gökalp, A. Gökbek, S. Gömeç, Ş. Günaltay, Ö. İzgi, İ. Kafesoğlu, A. Onat, S. Orsoy, K. Ercilasun, B. Ögel, F. Sümer, A. Taşağıl, A. Temir, M. Tezcan, A. Z. V. Togan, İ. Togan, G. Kara, C. Baysal, O. Turan, E. Yıldırım, K. Yıldırım vd. (s. 18-28).

⁷ Yazıtların epigrafik belgelemelerinde kullanılan estampaj yöntemi ile ilgili detaylı bilgi için bk. (Alyılmaz, 2007, s. 78-169).

Foto 8: C. Alyılmaz'ın "Orhun Yazıtları'nın Söz Dizimi" adlı doktora tezinin kapak görüntüsü (Kaynak: Alyılmaz, 2021, s. 27).

Ayrıca Cengiz Alyılmaz'ın doktora tezi olan *Orhun Yazıtları'nın Söz Dizimi* (1994) adlı eser yayımlandığı dönemde Orhun Yazıtları'nın söz dizimiyle ilgili yurt içinde ve yurt dışında hazırlanmış en kapsamlı eser olma özelliğini taşımaktadır.

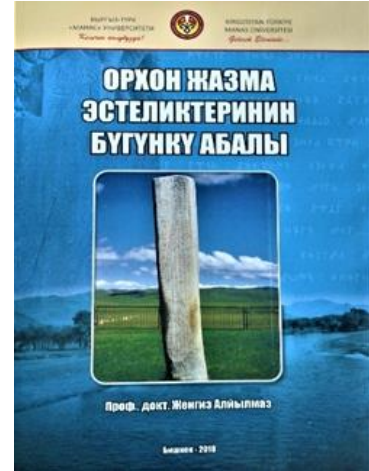
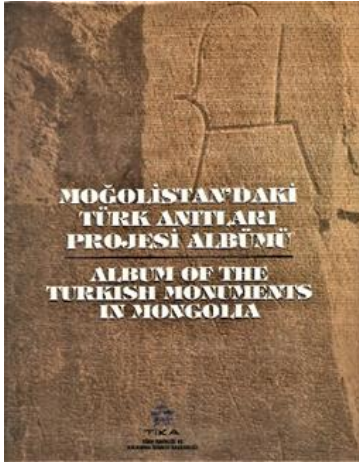

Foto 9, 10, 11: C. Alyılmaz'ın Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü, Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu adlı eserlerinin kapak görüntüleri (Kaynak: Alyılmaz, 2021, s. 28).

Yazarın Osman Fikri Sertkaya ve Tsend Battulga ile 2001 yılında TİKA tarafından yayımlanan *Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi Albümü*; Cengiz Alyılmaz ait *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu* (2005), *Köktürk Harfli Yazıtların İzinde* (2007), *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri* (2015), "Gobu"stan'ın Gizemi "Kıpçaklar"a Giden Yol (2016)

adlı kitaplar verilmiş, içerikleri ve yöntemleri bakımından yazıt bilimi alanının başvuru eserleri olma özelliği vurgulanmıştır.

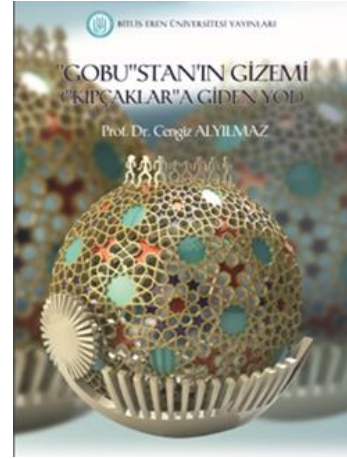

Foto 12, 13, 14: C. Alyılmaz'ın *Köktürk Harfli Yazıtların İzinde*, *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri*, *"Göbu"stan'ın Gizemi "Kıpçaklar" a Giden Yol* adlı eserlerinin kapak görüntüleri (Kaynak: Alyılmaz, 2021, s. 31).

Kitabın “Bilge Tonyukuk” adı verilen birinci bölümünde, bölümün adından da anlaşılacağı üzere “Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk”un adı ve ünvanlarından, kişilik özelliklerinden, mensup olduğu boy ve boy damgasından detaylı bir şekilde bahsedilmektedir. Cengiz Alyılmaz’ın (2021) ifade ettiğine göre:

Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk, Kutluk İlteriş Kağan, Kapgan Kağan ve Bilge Kağan’ın yönetimleri zamanında Türk devletinin, Türk boy ve topluluklarının yapılanmalarında; birbirleriyle ve başkalarıyla ilişkilerinde ve mücadelelerinde önemli rol oynamış; II. Köktürk Kağanlığı Dönemi’ne adeta damgasını vurmuş **bilge** bir şahsiyettir. Bilge Tonyukuk yazıtlarda çeşitli vesilelerle kendinden bahsederken adını / lakabını “**Bilge Tonyukuk**” ve “**Boyla Baga Tarkan Bilge Tonyukuk**” olarak; görevlerini ise **ayguç** (danışman), **ayıgma** (sözcü), **yağıcı** (savaşçı, komutan), **çabış** (komutan), **tarkan** (komutan) olarak kaydetmektedir. (s. 41)

Yapılan araştırmalar sonucunda yazara göre Bilge Tonyukuk; millî ve manevi değerlere son derece duyarlı; kimlikli ve kişilikli bir birey ve lider; zeki, müteyakkız (uyanık), tedbirli, temkinli, kontrollü, heri görüşlü, gerçek bir strateji uzmanı; kararlı, cesur, yiğit, savaşçı bir komutan ve kahraman bir devlet adamıdır. Beylerin ve kağanın bile savaşa girmekten çekindiği zamanlarda doğru bildiği yoldan dönmemesi; aldığı istihbarata ait bilgileri akıl süzgecinden geçirip değerlendirdikten sonra durumdan vazife çıkarıp savaşmasının ve başarılar elde etmesinin temelinde de onun belirtilen özellikleri, deneyimleri ve birikimleri vardır.

Foto 15: Bilge Tonyukuk'un temsili resmi (Kaynak: Alyılmaz, 2021a, s. 92).

Bilge Tonyukuk, belirtilen özelliklerinin yanında gerçek anlamda bir söz ustasıdır. Dillerin gelişiminde, sanat, edebiyat, bilim ve felsefe dili hâline gelmelerinde sıradan olmayanların sıradan olmayan isteklerinin, amaçlarının ve ihtiyaçlarının rolü fazladır (Alyılmaz, 2024, s. 66).

İçinde yaşadığı toplumun önde gelen lider vasıflarını bünyesinde barındıran diğer Türk hükümdarlarına örnek teşkil eden dehası ve yetenekleri onun şanının çağlar ötesine taşınmasını ve Türk tarihinin onu unutmamasını sağlamıştır.

Kitabın ilerleyen sayfalarında yazar Bilge Tonyukuk'un mensup olduğu boy ve damgası ile ilgili yaptığı çalışmalarına yer vermiştir.

“Bilge Tonyukuk Yazıtları ve Anıt Mezar Kompleksi” adı verilen ikinci bölümde; yazıtların adının nereden geldiğini ve yazıtların bulunduğu bölgenin⁸ etkisiyle “Bain Tsokto Yazıtları” olarak anıldığından bahsedilmektedir.

Araştırmacılar yazıtların dikiliş tarihleri hakkında farklı görüşler ortaya atmışlardır. Tarihte yaşanan olaylardan, kullanılan dile ait kavram işaretlerinden ve Çin kaynaklarından yararlanılarak fikir yürütülmeye çalışılmıştır. Eserde bu görüşlerin dayandığı kaynaklardan alıntılar yapılmış ve yazıtların tarihlendirilmesine dair bilim insanlarının yapmış olduğu çıkarımlar, okuyucu için özenle derlenmiştir.

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın bulunduğu ülke ve bölgeden kitapta farklı bir maddede bahsedilmektedir. Maddenin başında Moğolistan Cumhuriyeti'nin bir haritasına yer verilmiş okuyucunun görsel zekâsına hitap edilerek hayal dünyasında canlandırması amaçlanmıştır. Kitap;

⁸ “Bain Tsokto” Moğolistan'da bulunan kutsal bir tepedir. Bilge Tonyukuk Yazıtları bu tepeye yakın olduğu için “Bain Tsokto Yazıtları” olarak anılmıştır (Alyılmaz, 2001, s. 11).

her bölüm sonunda yazıtları somutlaştırmak, alandaki son durumu ve yapılan çalışmalarını göstermek, Türkologları ve anılan eserlerini göstermek gibi amaçlarla birçok görselle zenginleştirilmiştir.

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın bulunduğu ülke ve bölgeden kitapta farklı bir maddede bahsedilmektedir. Maddenin başında Moğolistan Cumhuriyeti'nin bir haritasına yer verilmiş okuyucunun görsel zekâsına hitap edilerek hayal dünyasında canlandırması amaçlanmıştır. Kitap; her bölüm sonunda yazıtları somutlaştırmak, alandaki son durumu ve yapılan çalışmalarını göstermek, Türkologları ve anılan eserlerini göstermek gibi amaçlarla birçok görselle zenginleştirilmiştir.

Foto 16: Bilge Tonyukuk'un temsili bir resmi (Kaynak: Alyılmaz, 2021a, s. 38).

Kullanılan fotoğraflardan / görsellerin tamamına yakını kitabın Cengiz Alyılmaz tarafından bizzat çekilmiş; diğer bir kısmı ekip arkadaşlarından ve diğer kaynaklardan alınıp kaynağı belirtilerek okuyucuya sunulmuştur. Bu işlemler için çok titiz davranılmış; her görsel, illüstrasyon, kavram işareti, metin parçası için kaynak belirtilmiş / atıf yapılmış veya teşekkür edilmiştir. Dipnotların ve kaynakçanın bu kadar sağlam ve geniş olması bu titizliğin sonucudur. Kitaptaki

dipnotlarda, verilen bilgilerle ilgili yazılmış farklı kaynaklara işaret edilmiş; daha geniş, ayrıntılı bilgi almak isteyen okura yol gösterilmiş, yine bu kısımlarda okuyucunun ilgisini çekecek açıklamalara yer verilmiştir.

Ekip arkadaşlarıyla birlikte konuyla ilgili birinci elden kaynak toplayan yazar, diğer araştırmacıların daha önce değinmediği pek çok konuda boşlukları kapatarak Türkoloji bilimine yeri doldurulamaz ve değeri yadsınamaz katkılarda bulunmuştur. Yazarın zengin arşivi, yazdığı kitapları; alanda yaptığı çalışmalar, çekimler, çokça görerek, okuyarak, yazarak oluşturduğu bilgi birikiminin ve entelektüel seviyesinin sonucudur.

Anıt mezar komplekslerinin ne anlama geldiği hakkında bir fikri olmayan pek çok okur bile kitabı okuduğu zaman anlamlandırmakta zorluk çekmeyecektir. Çünkü yazar, söz ettiği her bilimsel bilginin öncesinde tanımlara, temel bilgilere yer verip edindiği bilginin ortaya çıkış serüveninden bahsetmektedir. Yazarın anıt mezar kompleksleri ile ilgili verdiği bilgiler izlenilen yönetime örnek teşkil etmektedir:

Anıt mezar kompleksleri Türk Kağanlığı Dönemi'nin en önemli ve en karakteristik kült alanları / merkezleri arasında yer almaktadır. Eski Türk yaşayışının ve inanışının ürünü olan bu kompleks yapıların temelinde ölen kişinin anısını yaşatmak, atalarla torunlar arasında bağ kurmak, geçmişe ait değerleri gelecek kuşaklara aktarmak düşüncesi yatmaktadır. Kaynağını çoğunlukla mistik dünyanın totemleştirilen varlıklarının oluşturduğu anıt mezar kompleksleri farklı sebeplerle, farklı coğrafyalarda yaşamak zorunda kalan / bırakılan Türk boy ve topluluklarının aynı mekânda toplanıp bir araya gelmelerinde, kimliklerini korumalarında, tarihten gelen bağlarını sürdürmelerinde, kalıtsal özellikleriyle birlikte deneyimlerini, edinimlerini, bilgi ve birikimlerini gelecek kuşaklara aktarmalarında da önemli rol oynamıştır. (s. 123)

Anıt mezar komplekslerinin bahsedilen işlevleri ve temsil ettiği kültürel bağlar göz önünde bulundurulup korumaya alınmalı ve halkın bu eserlerin önemini kavraması, tedbirli davranması gibi konularda halkı bilinçlendirmek için çalışmalar yapılması gerekmektedir. Yazar, Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın anıt mezar kompleksinin mevcut durumu hakkında⁹ şu bilgileri vermektedir:

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın anıt mezar kompleksinin iki bengu taşın dışında (bugün tamamı müzeler ve depolara taşınmış) insan heykelleri, üzerleri birbirinden farklı çiçek motifleriyle işlenmiş sunak masasına ait granit bloklar, balballar ve döşemeler bulunmaktadır. Ancak geride kalan bin yılı aşkın süre içinde söz konusu kültür ve uygarlık eserlerinin hepsinde önemli ölçüde aşınma, yıpranma ve parçalanmalar olmuş; anıt mezar kompleksine ait pek çok eser başka yerlere taşınmış; anıt mezar kompleksi özgün yapısını ve görünümünü kaybetmiştir. (s. 125)

Belirtildiği üzere yazıtların ve anıt mezar kompleksinin özgünlüğünü kaybetmesi, tahrip edilmesi; resmiyeti olmayan kazıların yapılması ve bölgenin öneminin yeterince kavranamaması, yazıtların bulunduğu bölgenin yeterince denetlenmemesi gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır.

⁹ Yazıtların mevcut durumları ile ilgili detaylı bilgi için *bk.* (Alyılmaz, 2005)

İlerleyen sayfalarda Bilge Tonyukuk'un anıt mezar kompleksinin kuş bakışı konumunu yansıtan bir görüntüye de yer verilmektedir. Konumun tespiti Cengiz Alyılmaz'a; görüntünün çizimi Levent Alyap'a aittir.

Kitabın “Bilge Tonyukuk Yazıtları'nda Kullanılan Alfabe ve Yazıtların Epigrafik Belgelemelerinde, Çeviri Yazılarının Hazırlanmasında ve Türkiye Türkçesine Aktarılmalarında Uygulanan Yöntemler” adlı üçüncü bölümünde, Bilge Tonyukuk Yazıtları'nda kullanılan alfabe ve yazıtların epigrafik belgelemelerinde, çeviri yazılarının hazırlanmasında ve Türkiye Türkçesine aktarılmalarında uygulanan yöntemlerine yer verilmiştir.

Bilge Tonyukuk Yazıtları, Köktürk alfabesi ile yazılmış, kendilerine özgü paleografik ve kaligrafik özelliklere sahiptir. Aynı yazıt içinde bile bir harfin / karakterin birden fazla şeklinin kullanıldığı, aynı sesi / sesleri karşılayan birden fazla karakterin yer aldığı dikkat çekmektedir.

Yazıtların yazılı yüzeylerinde ciddi anlamda bölgesel parçalanmalar, dökülmeler, taşların yapısından kaynaklanan erime ve ufalanmalar bulunmaktadır. Bu gibi sebeplerden yazıtların gözle tespit edilemeyen metinlerinin ve bu metinleri oluşturan karakterlerin tespitinde “fotogrametrik yöntem”e ve “parmakla yoklama yöntemi”ne başvurulmuştur. Her bir karakterin durumu göz önünde bulundurulmuş ve farklı renklerle gruplandırılarak gösterilmiştir. Örneğin siyah, sağlam durumda olan karakterleri; pembe, yok olmak üzere olan karakterleri göstermektedir.

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın çeviri yazıları (transliterasyonları) yapılırken, uygulanan yöntemler verilirken “yazıya geçirme” ile ilgili terimler hakkında bilgiler verilerek okuyucu tarafından ayırımının yapılması sağlanmıştır. Yazıtların yorumlu yazı çevirileriyle uyarlanmış yorumlu yazı çevirileri arasındaki farkı göstermek ve çalışmada uygulanan yöntemin de daha iyi anlaşılabilmesini sağlamak amacıyla yazıtın 13. satırının özgün metninin epigrafik belgelemesinin yorumsuz yazı çevirimi ve uyarlanmış yorumlu yazı çevirimi karşılaştırmalı olarak kitapta dikkatlere sunulmaktadır.

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın Türkiye Türkçesine aktarımları yapılırken son derece hassas davranılmalı, metnin bütünlüğünün göz önünde bulundurulmalı; Türk kültürüne, yaşayış ve inanç sistemine hâkim olunmalı, yazıtların yazıldığı tarihe dikkat ederek titizlik gösterilmelidir. Aksi hâlde verilmek istenen ve kültürel değerlerin mesajı tam anlamıyla anlaşılacaktır. Yazar bu konuda hassasiyet göstererek her bir kavram işaretini / karakteri ayrı ayrı incelemiştir; sözcüklerin yazıttaki konumlarını fotoğraflarla destekleyerek okuyucuya göstermiştir.

Kitabın dördüncü bölümü olan “Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın İçerikleri, Epigrafik Belgelemeleri, Yazı Çevirimleri ve Türkiye Türkçesine Aktarımları” metinlerinin içeriğinin ne olduğu sorusuna cevap vermektedir. Metinlerin Türkiye Türkçesine aktarımı yapılırken kitabın bir önceki bölümünde verilen yöntemlerden yararlanılmıştır. Aktarım yapılmadan önce her bir bölümün bulunduğu yüzün genel özellikleri, içeriği hakkında ön bilgiler verilir ki bu yolla okuyucunun yazıtları daha iyi anlamasını ve okurken zorluk çekmemesini sağlar.

Bölümün sonunda Bilge Tonyukuk Yazıtları'nın metinlerinin epigrafik belgelemeleri toplu bir şekilde verilmektedir. Sonradan gelecek araştırmacılar için kaynak teşkil etmesi ve çalışmalarına kolaylık sağlaması amaçlanmıştır.

“Sözlük ve Dizin” adlı beşinci bölüm, yazarın dizin hakkındaki açıklamalarını içeren bir bilgilendirme yazısı ile başlamaktadır. 31 sayfalık kapsamlı bir sözlük ve dizin bölümüne sahiptir.

Kitapta ayrıca 15 sayfadan oluşan kapsamlı bir özel adlar dizinine yer verilmiştir. Kitapta adı geçen tüm araştırmacılar, yer adları, kurum ve kuruluşlar burada okuyucuya sayfa numaralarıyla birlikte sunulmuştur.

Kitabın yedinci ve son bölümü olan Bibliyografya'da, kaynak eserler yazılırken dikkat edilen özellikler şöyle belirtilmiştir:

Konuyla ilgili araştırma ve inceleme yapacakların işlerini kolaylaştırmak, onlara yol göstermek amacıyla Bilge Tonyukuk Yazıtları'yla ilgili olarak yapılan çalışmaların künyelerinin yanında, eski Türk yazıtları, Bilge Tonyukuk, Bilge Tonyukuk'un yaşadığı dönemde Türk boy ve toplulukları, Türk Kağanlığı, Türk Kağanlığı'nın tarihi, sosyal ve kültürel yapısı, Türk-Çin ilişkileri hakkındaki kaynakların da künyelerine yer verilmiştir. (s. 471)

Bu açıklamaya dayanarak konu hakkında bilgi edinmek isteyen kişiler için 46 sayfalık geniş ve kapsamlı bir bibliyografyanın ortaya çıktığı söylenebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türk kültür ve mirasının en önemli unsurlarından biri olan Orhun Yazıtları / Köktürk Yazıtları'nın içselleştirilmesi ve bu yolla Türk ortak kültürüne sahip çıkılması, yazıtların korunması; yazıtlar üzerinde kapsamlı analiz ve çıkarımlar yapılması, yapılması planlanan çalışmaların desteklenmesi ve yeni çalışmalara teşvik edilmesi ile mümkün olmaktadır.

Bilge Tonyukuk Yazıtları'nda yazarın ifade ettiği *ortak bilinç* ifadesinden yola çıkarak; ortak değerleri / kültürü gözetmek ve geliştirmek; kişinin köklerini bilmesine, toplumsal birlik ve beraberliğe, sahip olduklarının farkına varıp varlığını / benliğini şefkatle kucaklamasına yol açacaktır. Cengiz Alyılmaz tarafından yazılan kitap, bu uğurda yapılan çalışmalara bir örnek teşkil etmesi bakımından önem taşımaktadır.

Tanıtımı yapılan kitap, *Bilge Tonyukuk Yazıtları*; yoğun bir mesai, özveri ve disiplin ürünü olmakla birlikte kolay vücuda getirilebilecek bir eser değildir. Yazıtlarla ilgili yapılan çalışmalar saha çalışmasına dayalı olduğu için araştırmacılar gidilecek bölgedeki her türlü zorluğa hazırlıklı olmalıdır. Yazıtların bulunduğu bölgeler dağ, tepe, bayır da olsa ulaşımın sağlanması, araştırmacılar için güvenlik önlemlerinin alınması gerektirmektedir.

Alyılmaz'ın yazıt bilimi alanında yıllar boyu edindiği tecrübesi, farklı coğrafyalarda uzun inceleme ve araştırmalarının sonucunda kaleme aldığı, engin bilgi ve birikiminin yansıması olan kitapları; yeri doldurulamaz, her türlü imkân sağlansa bile benzerinin yazılması mümkün olmayacak eserlerdir.

Alanda daha önce çalışmış bilim insanları, Türkologlar, yapılan çalışmalar, kitabın ilk bölümlerinde anılmış; kişilerin ve ilgili kitap kapaklarının fotoğraflarına yer verilmiştir. bibliyografya son derece geniş ve kapsamlı tutulmuş, kitap boyunca yararlanılan her kaynak itina ile belirtilmiş, yüzlerce orijinal görsel ve illüstrasyonla desteklenmiştir.

Bilge Tonyukuk Yazıtları, 517 sayfadan oluşan oldukça hacimli bir eserdir. Türk Dil Kurumu Yayınları tarafından 2021 yılında ilk baskısı; 2024 yılında ikinci baskısı gerçekleştirilmiştir.

Bilge Tonyukuk Yazıtları üzerine yazılmış bu kapsamlı kitap; Türkoloji için bir esin kaynağı, örnek alınması gereken öncü bir eser olmasının yanında Türkoloji alanından olsun olmasın yazıtlara, tarihe ve kültüre ilgisi olan herkese hitap eden oldukça sade bir dille yazılmış bir kaynaktır. Özellikle eski Türk dili ve yazıtlar hakkında çalışmak isteyenler için yol haritası

olan, alanda çalışmaya yeni başlayan / başlayacak öğrencilerin zihinlerindeki pek çok soruya cevap veren, mutlaka okunması / okutulması gereken nadide bir eserdir.

Cengiz Alyılmaz tarafından yazılan *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu* (2005), *(Kök)türk Harfli Yazıtların İzinde* (2007), *İpek Yolu Kavşağının Ölümsüzlük Eserleri* (2015), *“Gobu”stan'ın Gizemi “Kıpçaklar” a Giden Yol* (2016) adlı kitaplar da yazıt bilimi alanının en ciddi başvuru kaynakları arasında yer almaktadır. Alyılmaz'ın artık sahalarda dahi bulunamayan bu kitaplarının da Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanması alana büyük katkı sağlayacaktır.

Kaynaklar

- Akkök, Ö. (2017). Cengiz Alyılmaz. *Erzhaber*, (21 Mart 2017 Salı).
- Alyılmaz, C. (2001). Bilge Tonyukuk Yazıtları üzerine birkaç düzeltme. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 48(2000), 11-18.
- Alyılmaz, C. (2002). Orhun Yazıtları. *Türkler Ansiklopedisi*, C. III, 754-764.
- Alyılmaz, C. (2003) Türk Tengri dini edebî çevresi (Orhun Türkçesi Dönemi). *Türk Dünyası Edebiyat Tarihi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, C. 4, 21-24.
- Alyılmaz, C. (2005). *Orhun Yazıtları'nın bugünkü durumu*. Kurmay.
- Alyılmaz, C. (2007). *(Kök)türk harfli yazıtların izinde*. KaraM.
- Alyılmaz, C. (2010). 2010 yılı itibarıyla Höşöö Tsaıdam bölgesi ve Orhun vadisi. *Dil Araştırmaları*, 7, 9-59.
- Alyılmaz, C. (2011). (Kök)türk harfli yazıtlar. *Türk Yurdu*, 31(287), 25-31.
- Alyılmaz, C. (2015). *İpek Yolu kavşağının ölümsüzlük eserleri*. Atatürk Üniversitesi.
- Alyılmaz, C. (2016a). *“Gobu”stan'ın Gizemi “Kıpçaklar” a giden yol*. Atatürk Üniversitesi.
- Alyılmaz, C. (2016b). Yazıt bilimci kimdir? (Who is an epigraphist?). *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 42, 117-126.
- Alyılmaz, C. (2018). Eski Türk Yazıtları'ndan Adana'daki Kitap Anıtı'na. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 7(3), 1428-1442.
- Alyılmaz, C. (2021a). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. TDK.
- Alyılmaz, C. (2021b). Dmitri Dmitriyeviç Vasilyev'in ardından. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 2(1), 1-28.
- Alyılmaz, C. (2023). Türk Dil Kurumu Yazıt Bilimi Bilim ve Uygulama Kolu. *Tarihte Türkler ve Moğollar*, 37-66. (Ed. K. Yıldırım) Bilgeoğuz.
- Alyılmaz, C. (2024). *Bilge Tonyukuk Yazıtları*. TDK.
- Barutcu Özönder, F. S. (2002). Eski Türklerde dil ve edebiyat, *Türkler*, C. III, 481-501.
- Bozkurt, F. (2022). Türkoloji dünyasında bir anıt çalışması: Bilge Tonyukuk yazıtları. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 3(2), 182-185.
- Çoban, İ. (2016). Prof. Dr. Cengiz Alyılmaz'ın öz geçmişi. *Gobustan'ın Gizemi Kıpçaklar” a Giden Yol* içinde (s. 683-691). Bitlis Eren Üniversitesi.

Doğru, M. (2022). Cengiz Alyılmaz'ın Bilge Tonyukuk Yazıtları adlı eserine dair. *BUGU Dil ve Eğitim Dergisi*, 3(1), 93-101.

Ercilasun, A. B. (2018). *Başlangıçtan yirminci yüzyıla Türk dili tarihi*. Akçağ.

Uçar, E. (2022). Alyılmaz, C. Bilge Tonyukuk Yazıtları. *Journal of Old Turkic Studies*, 6(1), 221-242.

İnternet Kaynakları

Woodhead, C. (1993). Clauson, Sir Gerard. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (<https://islamansiklopedisi.org.tr/clauson-sir-gerard>)

<https://www.facebook.com/photo.php?fbid=946721674150888&set=pb.100064391931280.-2207520000&type=3>

Extended Abstract

The Kokturk State is recognized by researchers as the first Turkish state with the word “Turk” in its name. The Turks, who settled in Central Asia, especially in the Ötüken region, were extremely brave, skilled, warriors; they were an organized state that established organized structures. Their fearless battles / strategies show their desire for freedom and their wisdom. Such a strong wisdom and courage is due to an intelligent, experienced leadership and strong statesmen like Bilge Tonyukuk. However, in 630 I. Kokturk State weakened and had to enter under the captivity of China.

Bilge Tonyukuk; He is one of the people who saved the Kokturk State from 50 years of Chinese captivity, knew the Chinese very well, had a wide knowledge of geography and location, changed the course of Turkish history with his plans and strategies, and had the biggest role in the establishment of the Kokturk State together with İterish Khan.

Bilge Tonyukuk inscriptions are located in the region where they were erected today, within the borders of the Republic of Mongolia. Bilge Tonyukuk Inscriptions, which are referred to as Orkhon Inscriptions because they were written / erected in the same period as Köl Tigin and Bilge Kagan inscriptions and contain the same subjects, are approximately 360 km away from Köl Tigin and Bilge Kagan inscriptions; in the Tsagaan Ovoo region within the borders of Töv Aimag; in the monumental tomb complex (1528 m, 48T 0685770, UTM 5285348) at Bain-Tsokto (Bain Çokto) on the upper bed of the Togla / Tola / Tuul River. (p. 121)

The author of the *Bilge Tonyukuk Inscriptions*, Cengiz Alyılmaz and his team conducted detailed examinations and researches in and outside the region; measuring the current dimensions of the inscriptions, identifying missing, damaged, broken, fragmented or painted parts of the inscriptions, the unique paleographic and epigraphic features of the inscriptions have been carefully carried into the book contrary to the usual methods and techniques. In the author's words:

The epigraphic documentation of the Bilge Tonyukuk Inscriptions was most recently carried out by Cengiz Alyılmaz; the photogrammetric measurements and documentation of the inscription were carried out by Cengiz Alyılmaz, Murat Yakar and Osman Mert. The information obtained from the aforementioned documentation was then evaluated in a technological environment by Levent Alyap, the Art Consultant of the International Journal of Turkish Literature Culture and Education, and a font called Tonyukuk, which reflects the paleographic

and calligraphic features of the *Bilge Tonyukuk Inscriptions*, was created; the font was also used in this study. (p. 265)

The work, which constitutes a comprehensive source that will guide the studies to be carried out on the inscriptions, is a cult work that should be mentioned in every study on Bilge Tonyukuk in inscription science, reading and analyzing inscriptions. The author has included many pictures, photographs, illustrations, symbols and signs from his own archive and other archives and sources. The fact that these images are extremely inspiring and stimulating shows that they have been carefully selected. The author also refers to his book, for which he has received four different awards, as “my masterpiece”. This study aims to inform the reader about Cengiz Alyılmaz’s “masterpiece” *Bilge Tonyukuk Inscriptions*.

It is possible to internalize the Orkhon Inscriptions / Kokturk Inscriptions, which are one of the most important elements of Turkish culture and heritage, and in this way to protect the Turkish common culture, to protect the inscriptions, to make comprehensive analysis and inferences on the inscriptions, to support the planned studies and to encourage new studies.

Based on the expression of common consciousness expressed by the author in the *Bilge Tonyukuk Inscriptions*; observing and developing common values / culture will lead to knowing one’s roots, social unity and solidarity, realizing what one has and embracing one's existence / self with compassion. The book written by Cengiz Alyılmaz is important in terms of being an example of the work done for this purpose.

The introduced book, *Bilge Tonyukuk Inscriptions*, is a product of intense work, dedication and discipline, but it is not a work that can be easily brought into existence. It was based on fieldwork and required cooperation with different fields and the use of many methods and techniques. In addition, it is an irreplaceable work as a reflection of the author’s years of experience, extensive knowledge and intellectual accumulation.

Previous scholars, Turkologists, and works in the field are mentioned in the first chapters of the book, and images of the individuals and related book covers are included. The bibliography is extensive and comprehensive, and every source utilized throughout the book is carefully cited and supported by hundreds of original images and illustrations.

Bilge Tonyukuk Inscriptions is a very voluminous and heavy work consisting of 517 pages. The first edition was published by Turkish Language Association Publications in 2021 and the second edition was published in 2024.

This comprehensive book on the *Bilge Tonyukuk Inscriptions* is a source of inspiration for Turkology, a pioneering work that should be taken as an example, as well as a source written in a very simple language that appeals to everyone interested in inscriptions, history and culture, whether they are from the field of Turkology or not. It is a rare work that is a road map especially for those who want to work on ancient Turkish language and inscriptions, answers many questions in the minds of students who have just started / will start working in the field, and must be read / taught.

